

Mitologia românească a sfârșitului lumii

Nicolae Panea,

Mitologia românească a sfârșitului lumii este un cumul de influențe religioase (*Apocalipsa Sfântului Ioan și Cartea Sfântului Vasile cel Mare*), absorbite de către o cultură populară medievală prin intermediul apocrifelor (v. M.Gaster, *Crestomația română*, 1891, N.Cartojan, *Cărțile populare în literatură română*, 1929) și populare propriu-zise (legende, superstiții).

Tudor Pamfile (*Sfârșitul lumii după credințele poporului român*, 1911, *Mitologia românească*, 1916, *Pământul. După credințele poporului român*, 1924) deosebește sfârșitul lumii, dispariția omenirii, de sfârșitul pământului, a planetei în întregime, care sunt, după opinia lui, mai puține.

Prima categorie, deși mai bine reprezentată narativ, este construită relativ monotematic în jurul ideii de decădere morală a oamenilor (ticăloșire), înțelegând prin aceasta și nerespectarea preceptelor, ritualurilor religioase ortodoxe ca un păcat esențial.

Ne vom referi, în general, la a doua accepțiune a termenului, utilizând sintagma *sfârșitul lumii* cumulativ.

Cu excepția unei foarte clare dezvoltări de esență creștin ortodoxă a apocalipsei, resorbită în legende, acest tip de mitologie este polarizată în jurul a două nuclee semantice, primul contextuat Genezei, cel de-al doilea, mult mai generos reprezentat, sferei predicției, a prezicerilor. (Tudor Pamfile, *Sfârșitul lumii după credințele poporului român*, 1911, *Mitologia românească*, 1916, *Pământul. După credințele poporului român*, 1924, Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, 1903, Marcel Olinescu, *Mitologie românească*, 1944)

În ambele cazuri, sfârșitul lumii apare ca o derivație narativă, fără independențe retorico-structurale; logica textului fiind organizată de teme predominante, facerea lumii și, respectiv, semnele prezicătoare (în general, cutremurele), subsumate unei retorici creștine, cea a „judecății de apoi”, modelată de o ideologie dominantă.

1. Apocrife legendar-religioase

Majoritare sunt legendele ce prelucrează *Apocalipsa* după Ioan. Vom cita o legendă din sinteza făcută de Olinescu în 1944.

După ce pământul va împlini două mii de ani și omenirea se va ticăloși, Dumnezeu se va mânia și va provoca o *secetă grozavă*, apele vor seca, ierburile, câmpurile vor fi arse și nu vor mai rodi, vitele vor pieri de foame și de sete, va

fi o foamete atât de cumplită că însuși copilul va țipa în pânțele mamei sale. Oamenii se vor bate pentru apă și o bucată de pâine.

În aceste vremuri tulburi va apărea în lume Antihârț, un Hristos mincinos. Va fi urât și rău la inimă. Tot ce va predica va fi minciună și tot ce va spune va fi înșelătorie. Se va naște dintr-o fecioară dar acea fecioară va fi Talpa Iadului și va fi de o slujenie îngrozitoare.

Antihârț va întruchipa duhul rău și necurat, va apărea înainte de sfârșitul lumii și va anunța judecata de apoi.

Va merge prin lume cu două care acoperite și va înșela oamenii spunându-le că înăuntru este pâine dar vor fi doar putregaiuri și, respectiv, butoaie cu apă, dar acestea vor fi ude doar pe dinafară. Cu acestea va ademeni omenirea.

Va merge peste tot în lume, înșelând oamenii și determinându-i să se lase de Hristos, până va ajunge la Țarigrad, unde va fi întâmpinat de sfinții Ilie, Enoch și Mina (singurii sfinți care au trupurile în ceruri), care îl vor demasca.

Înfuriat, Antihârț va tăia capul sfinților și pământul va fi inundat de sângele acestora, care va curge ca un izvor, până la pieptul cailor. În jurul lui, pământul se va aprinde și va arde în adâncime nouă coți.

Alte variante precizează că focul va izbucni din sângele sfântului Mihail ucis de diavol sau din sângele lui Abel ucis de Cain, sânge ce se va revărsa din hârdăul ce se vede în lună alături de cei doi frați. Când o picătură din acest sânge se va scurge peste marginea hârdăului și va picura pe pământ, focul se va întinde peste toată lumea. (cf. E. Niculiță-Voronca, op.cit. p. 810)

Alte variante vorbesc de cei nouă balauri care vor aduce focul pe pământ (cf. E. Niculiță-Voronca, op.cit. p. 868). Influențele capitolului 12 din *Apocalipsa* sf. Ioan Teologul sunt destul de vizibile cu toată prelucrarea simplistă. Elementele de critică antiromană, contextele istorice obscure, dezvoltările culturaliste delicate, simbolistica ezoterică sunt eliminate în favoarea îngroșării exagerate a efectelor dezastrelor tipice unei civilizații agricole minore.

Doar atunci Dumnezeu se va îndura și va interveni, trimițând un vânt ce va potoli arșița și focul. Vântul va ridica cenușa până la ceruri și soarele se va întunece iar pământul va fi ca în ceață. Cenușa va cădea în mare înnegrind apa.

După vânt, va urma o ploaie naprasnică, un potop, care va spăla fața pământului și o va întoarce de nu se va mai cunoaște nimic din ce a fost. Pământul va începe să rodească iar. Unde a crescut urzica vor crește portocalii iar unde pământul a fost acoperit cu iarbă deasă și nehrănitore vor crește chiparoșii. (cf. M.Olinescu, *Mitologia*, p. 373-374).

Finalul optimist nu pare altceva decât o interpretare simplă și agricolă a capitolului 21, *Noul Ierusalim*, al *Apocalipsei* lui Ioan, imaginarul popular reducând splendoarea postapocaliptică a renașterii bisericii la o vegetație exotică, vazută ca simbol al renașterii naturii. Simbolurile vegetale susțin, de altfel, ideea, opunând constant o semantică a sterpului, uneia a fecundității somptuoase,

păstrând aceeași logică a apocalipsei ca distrugere vegetală, proprie unei civilizații rurale, agricole.

2. Mitologie populară.

Mitologia sfârșitului lumii este într-o directă legătură cu felul în care este alcătuit pământul în concepția populară. Există o literatură legendară independentă a *facerii* și informații ce provin dintr-o literatură legendară privind originea cutremurelor, care sunt interpretate ca semne ce anunță sfârșitul lumii.

Conform credințelor populare românești, pământul are o arhitectură supraetajată și destul de fragilă. Este plat ca o tîpsie imensă, așezată pe patru stâlpi din fier sau piatră sau argint sau ceară. Fiecare stâlp se susține pe spinarea a patru pești enormi sau a unui pește sau a unor animale, boul fiind predominant sau, pur și simplu, pe trestii uriașe.

Alteori, cei patru stâlpi sunt susținuți de ființe fantastice, *blajinii* sau *rohmanii*, cei mai vechi oameni de pe pământ, față de care poporul are o grijă aparte, considerându-i un fel de morți primordialii ai neamului, dându-le, astfel, de pomană în prima luni după Paște, sau în prima sâmbătă a morților după sărbătoarea pascală, coji de ouă roșii aruncate în ape curgătoare, zi care se numește, de altfel, *Paștele blajinilor*.

Cuvântul *blajin* are un etimon slav și un dublu românesc *rohman*, ambele corupții fonetice ale sanscritului *brahmana* (cf. Kernbach, *Universul mitic al românilor*, Editura Științifică, 1994, p.200), introduși la noi de literatura de colportaj, în special, de *Alixândria*. Ultimul cercetător al fenomenului, Andrei Oișteanu, identifică aceste ființe mitologice românești în o ramură jainistă de asceți goi *digambara* (*Rohmans-Brahmanas. Le voyage d'un motif à travers l'espace et le temps in Ethnologica*, 1983 p.138)

Pământul astfel supraetajat este înconjurat de marea pe care este așezat și din care este făcut, căci Dumnezeu l-a creat, fie singur, fie cu ajutorul Diavolului sau a unor animale precum ariciul sau broasca, dintr-un bulgăre de nămol luat de pe fundul mării.

La margini, această „tîpsie” se îmbină cu cerul sau, de fapt, cu cerurile, căci acestea sunt mai multe și au forma unor clopote.

Peștii pe care se sprijină pământul se numesc Începătorul, Ascultătorul, Arătătorul și Somnorosul. Moartea pământului este legată de moartea acestor pești, dintre care unul, Somnorosul, a pierit la Potop și a fost înlocuit cu Simion Stâlpnicul.

În alte variante, pierderea celui de-al patrulea stâlp a fost generată de multele păcate ale oamenilor care i-au determinat pe pești să roadă stâlpii. Căderea unuia a format o mare interioară imensă prin prăbușirea unei bucăți de pământ în apă (*Viața literară*, an.1, p.7, apud. Olinescu, op.cit. p.384).

Unele variante, mai populate mitologic, condiționează existența

pământului de cele mai nevinovate activități casnice, precum cernutul și scosul apei din fântână, căci de cei patru stâlpi sau doar de unul este legată o scorpie, un monstru feminin, zburător, antropofag, „...care absoarbe aerul pentru a-și prinde dușmanii, ea zboară cu viteza vântului și expectorează flăcări, pârjolind iarba.” Sângele ei este miraculos: vindecă orbirea, rănila, iar capul ei tăiat ucide pe oricine are curajul să-l privească. (Victor Kernbach, op. cit., p.303).

Această scorpie, care roade sistematic și obstinent stilpul/pii de care ste legată, este paradoxal ținută în viață de femeile care cern mălaiul și aruncă resturile din sită și de cele care scot apa din fântână și aruncă apa de pe fundul găleților. (E.Niculiță-Voronca, op. cit.,p. 141)

Mișcările acestor animale explică originea cutremurelor care, la rândul lor, anunță sfârșitul lumii, un amestec de creație mitologică originală și influență savantă, religioasă, în special (*Isaia*, cap. 13, vers 13, cap. 24, vers 20, *Amos*, cap. 8, vers 8, *Matei*, cap. 27, vers 50, 51, *Apocalipsa* după Ioan, cap. 6, vers 12).

Poporul a adăugat la această bază savantă un precipitat propriu prin care explică dezamăgirea lui Dumnezeu față de creaturile sale, felul în care își manifestă acesta nemulțumirea, căci intensitatea cutremurului este direct legată de intensitatea privirii Creatorului. O privire plină aruncată de Dumnezeu pământului l-ar putea nimici pe acesta!

Conform unei astfel de logici, sfârșitul pământului pare a fi, mai curând, un lung proces ce este provocat constant de gesturile noastre, de la cele mai neînsemnate până la păcatele majore.

3. Istoria ca o apocalipsă bine temperată

Când astfel de cutremure sunt contextuate istoric ele creează un orizont fatidic, pesimist cu un evident iz de sfârșit de lume. O astfel de atmosferă poate fi manipulată politic exemplar iar o astfel de manipulare poate disloca o mentalitate sau impune una.

Putem identifica un astfel de exemplu în secolul al XV-lea, coroborând câteva elemente probate de realitatea istorică, literatura istorică a timpului (cronicile), pictura murală mănăstirească de la sfârșitul secolului al xv-lea, contemporană scrierilor istorice, literatura apocrifă, cultura folclorică.

Literatura istorică a secolelor al xvi-lea și al xvii-lea din țările române, literatură de curte, stipendiată de domnitor și scrisă pentru și uneori sub îndrumarea directă, chiar dictată, de acesta, redactată în limba slavonă este o literatură sobră, insistând asupra evenimentelor istorice (urcări pe tron, schimbări de domnii, războaie, intrigi) fără prea multe amănunte.

Informații privind viața de curte sunt rarissime, iar despre viața claselor dominate niciuna. Literaturitatea lor, extrem de slabă, se mărginește la câteva portrete de domnitori sau mari boieri și la câteva descrieri ale unor fapte

surprinzătoare, neajutând cu nimic la formarea unor păreri subiective, anecdotice cu atât mai puțin.

De aceea, menționarea unui cutremur sau a unei invazii a lăcustelor alături de șirul de războaie și de descendențe voievodale pare un fapt ieșit din comun. (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei de când s-audescălecat țara până la Aron Vodă, sec. xvii*, care preia informații din cronici scrise la mănăstiri, Bistrița și Putna un secol, chiar două mai devreme). Cu atât mai ieșit din comun cu cât e comentat un secol mai târziu de un alt cronicar, Nicolae Costin, tocmai din perspectiva puterii lui anticipatoare, prevestitoare de nefericiri.

Grigore Ureche scrie „Într-acestaș an (6979-1471), luna august 29, s-au făcut cutremur mare peste toată țara, în vremea ce au șezut Domnul la masa de prânz”. Dincolo de anecdotical informației, fraza poate trece drept benignă, dacă nu ar exista comentariul lui Nicolae Costin și dacă nu ar fi existat o conjunctură apocaliptică a vremilor acelora.

Constantinopolul căzuse sub turci (1453), aceștia ajunseseră la Dunăre, imaginea lor ca Antichrist se dezvoltă în țările române, imaginea căderii Constantinoplei alternează cu cea a Judecății de Apoi pe frescele multor mănăstiri construite de voievodul acelor timpuri, Stefan cel Mare și de urmașul lui Petru Rareș, care poartă mai multe războaie cu turcii în perioada asta.

Aceste fresce au rolul unor adevărate prime tme de azi și efectul lor este considerabil, instaurând o adevărată retorică a fricii.

Până în secolul al xviii-lea, dacă ținem cont de frecvența temei, moartea este producătoare de spaimă dar și speranță, fiind înglobată în motivul Judecății de Apoi (Vroneț, Humor, Moldovița, Arbore, Sucevița, toate mănăstiri ridicate în secolele al xv-lea și al xvi-lea și pictate în secolul al xvi-lea, în general). Această reprezentare figurativă are un aspect universalist și folosește impecabil instaurării unei retorici a fricii.

Elocvent este cazul mănăstirii Vroneț. Zidul vestic pe care este pictată această frescă are un aspect arhitectural inedit, este eliptic și orientat către intrarea în curtea mănăstirii, dând impresia de deschidere panoramică. Efectul vizual este și azi spectaculos dar nu se poate compara cu cel de acum cinci secole.

Mai adăugăm faptul că toate mănăstirile amintite sunt circumscrise unui spațiu relativ mic, realizând o concentrație tematică obsesivă, cu efecte previzibile și insidioase.

De asemenea, în secolele următoare motivul judecății de apoi capătă un aspect „satiric, denunțând, alături de relele deprinderi și păcate, in Justiția omenească” (Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, Editura Științifică și enciclopedică, 1976, p.185), moartea fiind din ce în ce mai des prezentă ca temă iconografică de frescă, influențată, însă, de imaginarul popular (schelet cu coasă, femeie descărnată cu coasă)

Nu este singura formă de reprezentare a morții. Aceasta este surprinzător

reprezentată ca un turc/tătar călare, străpuns de o mulțime de săgeți așa cum apare pe fresca exterioară a bisericii cu hramul sfântului Nicolae din Fărtățești, Vâlcea, frescă pictată de Ilie Teișanu (cf. Ștefan Lemney, *Sensibilitate și istorie în secolul xviii românesc*, Buc, Meridiane, 1990, p.192-193).

Această frescă este semnificativă din două puncte de vedere. În primul rând, pentru că atrage atenția asupra unei schimbări tematice, interesul pentru reprezentarea morții, în iconografia secolului al xviii-lea, influențată de imaginarul popular și, în al doilea rând, excepția unei astfel de reprezentări figurative, contextualizată istoric și etnic, sugerează succesul manipulării din secolul precedent, care cristalizează la nivelul imaginarii colective o așa de mare spaimă de turci și tătari încât aceștia sunt asociați cu timpul cu moartea însăși.

În altă ordine de idei, coincidența sau nu, fiecărui cutremur major pe care cronicile îl menționează îi corespunde o năvălire a oștilor turcești, conturându-se un fel de paradigmă a fatalității ce ajută la solidarizarea în mentalul colectiv a cutremurului, ca semn al apropierei sfârșitului lumii, cu năvălirea păgânilor, prigonitori ai creștinătății și uzurpatori ai bisericii constantinopolitane (de cele mai multe ori, noul Ierusalim este confundat în legendele noastre cu Țarigradul!)

Și cap de serie este acel cutremur amintit de Ureche în cronică sa și ale cărui efecte Nicolae Costin le comentează concluziv. Comentariul lui, făcut peste trei secole de la producerea cutremurului, reflectă o credință perpetuând-o: „Măcar că firească lucră este acesta, cutremurul când se întâmplă, iar pot să zic, că semne și arătare, cutremurul, vremurilor viitoare este, precum și atunci au însemnat mare vărsare de sânge (cele două mari războaie purtate de Ștefan cel Mare contra turcilor la Podul Înalt, 1475 și Războieni, 1476 n.nstră) și giugul păgânilor în biata Moldovă și în aceste părți creștinești până azi”

O astfel de retorică este favorizată de condiția umană a vremii, iar valoarea omului vremurilor aceleora este nesemnificativă, după cum demonstrează analiza următorului context epistolar...

Un astfel de om, înfometat și bulversat de succesiunea rapidă a războaielor trebuie să fie convins de o instanță incontestabilă să-și dea viața, nici voievodul, nici credința ci ceva mult mai important, mai terifiant, dar, în același timp, mai plin de speranță, precum judecata de apoi. Nu întâmplător, o legendă (*Sfârșitul pământului*, cf. Olinescu, p.371-372) românească cuprinde toate acestea (aproximarea textului religios dintr-o perspectivă populară și contextualizarea sa istorico-politică conform hegemoniei creștin ortodoxe a epocii, dar și un solid suflu de speranță): „În urmă se va scula rusu din țara rusească și va cuprinde Țarigradul și atunci va veni judecata de apoi.”

Concluzie

Pe lângă reprezentarea sfârșitului lumii în cultura populară românească, în legende, în special, am încercat să demonstrăm cum o astfel de reprezentare

poate intra în ecuația complicată a unei manipulări politice la scară statală și care sunt urmările acestei manipulări asupra mentalului colectiv prin crearea de stereotipii și reprezentări figurative.

Bibliografie

- Biblia*, ediție jubiliară a Sfântului Sinod, București, Editura Institutului biblic și de misiune al BOR, 2001
- Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatură română*, București, 1929
- Nicolae Costin, *Scrieri*, vol. I și II, Chișinău, Editura Hyperion, 1990
- Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, Editura Științifică și enciclopedică, 1976
- Moses Gaster, *Crestomația română*, București, 1891
- Victor Kernbach, *Universul mitic al românilor*, Editura Științifică, 1994
- Ștefan Lemney, *Sensibilitate și istorie în secolul xviii românesc*, București, Meridiane, 1990
- Marcel Olinescu, *Mitologie românească*, 1944
- Andrei Oisteanu, *Rohmans-Brahmanas. Le voyage d'un motif à travers l'espace et le temps in Ethnologica*, 1983
- Tudor Pamfile, *Sfârșitul lumii după credințele poporului român*, 1911
- Tudor Pamfile, *Mitologia românească*, 1916
- Tudor Pamfile, *Pământul. După credințele poporului român*, 1924
- Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei de când s-audescălecat țara până la Aron Vodă*, București, 1967
- Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, 1903
- M.Gaster, *Crestomația română*, 1891